

FARG'ONA VODIYSI QAZUVCHI ARILARINING (SPHECIDAE)
AMMOPHILLA AVLODI VAKKILARINING MORFOLOGIK TAHLILI VA
BIOEKOLOGIK XUSUSIYATLARI

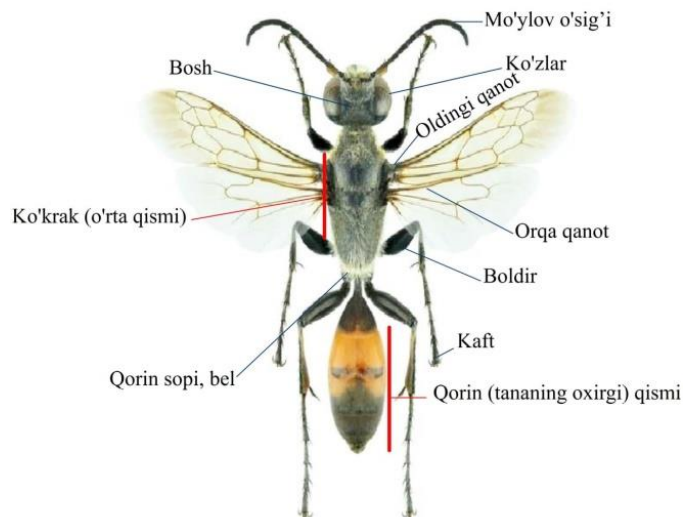
Qodirov Ilxomjon Tojiyaxmatovich

Namangan davlat pedagogika instituti,
Tabiiy fanlar kafedrasida katta o'qituvchisi

Annotatsiya: ushbu maqolada ilmiy adabiyotlar ma'lumotlari va tadqiqotlarimiz asosida Sphecidae oilasiga mansub turlarning morfologik, morfometrik hamda bioekologik xususiyatlari bo'yicha ma'lumotlar keltirilgan.

Kalit so'zlar: Sphecidae, morfologik, morfometrik, bioekologik,

V.L. Kazenasning ma'lumotlariga ko'ra, qazuvchi arilar – butun dunyo bo'ylab 10 mingga yaqin turga ega bo'lgan yirik arilar guruhi hisoblanadi. Ular keng tarqalgan bo'lib, faqat eng baland tog' cho'qqilarida uchramaydi. Qazuvchi arilarning tana uzunligi 2 mm dan 50–55 mm gacha yetadi. Ba'zi turlari o'ljasini mandibulalari yoki chaqishi yordamida o'ldiradi. Tuxum qo'yilgach, uya to'liq oziq-ovqat bilan to'ldiriladi va yopadi. Uya materiali, odatda, uni o'rab turgan substratdan olinadi, biroq ayrim turlar bu maqsadda begona materiallardan, masalan, daraxt smolasidan foydalanganligi ko'rsatilgan [1].

1-Rasm Sphecidae oilasi vakilining morfologik ko'rinishi

Ko'zlarning ichki chetlari tekis, ya'ni chuqurchasiz bo'ladi. Ko'zlar odatdagi shaklga ega, ya'ni normal rivojlangan. Mo'ylovlar, odatda, yuzning markaziy qismiga birikkan bo'ladi. Erkaklarning mo'ylovlari 13 bo'g'imli, urg'ochilarinki esa 12 bo'g'imli.

Chaynovchi jag'lar (mandibulalar) tashqi pastki tomonidan chuqurchasiz, ya'ni tekis. Oldingi ko'krak bo'lagi baland bo'yiga o'xshash shaklga ega. Tirnoqchalar bir yoki bir nechta (1

dan 5 tagacha) tishchalarga ega bo'lishi yoki umuman tishchasiz bo'lishi mumkin. Oldingi oyoqlarning panja qismlarida tuklardan iborat mayda taroqcha bo'lishi yoki bo'lmasligi mumkin.

Orqa qanotning ichki qismi juda yirik va anal tomir bilan birga anal sohaning katta qismini egallaydi. Qorin bo'lagi tana bilan ingichka silindrsimon "bo'yincha" orqali ulanadi. Orqa tana qismida, odatda, mayda juft o'simtalar bo'ladi. Qorinning birinchi ustki bo'lagi yon tomonlarda chiziqlar qirralarsiz bo'ladi [2].

Ammophila heydeni

Urg'ochisi. Bosh, ko'krak qafasi va mo'ylovlari qora rangda bo'lib, boshning old pastki qismi kumushsimon tuklar bilan qoplangan. Boshning old qismi tekis va bir tekis qavariq shaklga ega, ko'zlari esa deyarli parallel joylashgan. Orqa oyoqlari va panjalari ko'pincha qizil-jigarrang tusda bo'ladi, qorinning qolgan qismi ham qizil-jigarrang rangda namoyon bo'ladi. Tana uzunligi 18–24 mm orasida.

Erkagi. Boshi, ko'kragi, pastki jag'i va mo'ylovlari qora rangda bo'lib, o'rta oyoq panjasi hamda qorin qismining poyachasi jigarrang tusda namoyon bo'ladi. Qorinning birinchi segmenti ustki qismida qora chiziq mavjud. Qorinning uchi qora rangda bo'lib, shuningdek, to'rtinchi segmenti ustki qismi hamda beshinchi—yettinchi segmentlari butunlay qora rangga ega. Tana uzunligi 16–22 mm orasida.

Bioekologiyasi: Cho'l, chala cho'l, dasht va daryo bo'ylarida yashaydi, biroq zich daraxtzor, butazor hamda chakalakzorlarda uchramaydi. Urg'ochilari yer yuzasida bitta katakchali uyalar qurib, ularga kapalak qurtlari (Geometridae va Noctuidae oilalariga mansub) bir nechtasini g'amlaydi. Voyaga yetgan shakllari turli o'simliklarning nektari bilan oziqlanadi.

A. hungarica

Urg'ochisi. Tirnoqlar tishli bo'lib, bosh, ko'krak, oyoq va mo'ylovlari qora rangda. Pastki jag'i qora, qisman jigarrang, panjasi och jigarrangda bo'lib, qorin qisman qizil (1-bo'lim, 2-3-segmentlar), 1-bo'limning asosi odatda qora rangda. qanot va qanot tomirlari jigarrang. Tana uzunligi 17- 24 mm ga teng.

Erkagi. Bosh, mo'ylovlari, ko'krak, oyoq va qorin asosan qora rangda bo'lib, yuz qismi zich, tanaga yopishgan kulrang tuklar bilan qoplangan. Boshda uzun, tik turgan qora tuklar mavjud. Qanotlari och jigarrang rangda bo'lib, qanot tomirlari jigarrang tusda. Boshdagi tuklar qora va jigarrang ranglar aralashmasidan iborat, ko'krakdagi tuklar esa kulrang ko'rinishga ega. Tana uzunligi 15–23 mm orasida.

Bioekologiyasi: Cho'l, dasht va tog' oldi biotoplarida hamda tog' o'rmonlarida uchraydi. Urg'ochilari zich tuproqdan bitta katakchali uya quradi. O'ljasi – kapalak qurtlari (Lepidoptera).

A. gracillima

Urg'ochisi. Boshi va ko'krak qafasi asosan qora rangda bo'lib, yuz zich yopishqoq tuklar bilan qoplangan. Ko'zlarning ichki qirralari deyarli parallel joylashgan qanot tomirlar jigarrang, qanotlari tagi qizg'ish. Qorinning yuqorisi qora (6 va qisman 5 segmentlar). Mo'ylovi qora, biroz jigarrangdir. Tana uzunligi 16-22 mm ga teng.

Erkagi. Bosh va ko'kragi qora rangda, pastki jag'i asosan, sarg'ish-qizil, oyoqlari och qizil ko'rinishda. Mo'ylovlari qora, qanotlari och qora, oldingi qanotlari va qanot tomirlar jigarrang yoki toq jigarrang, qorinning yuqorigi qismi qora, tanasining uzunligi 14-18 mm ga teng.

Bioekologiyasi: To'liq o'rganilmagan, urg'ochilar, bir katakchali uya quradilar ularga kapalaklarning lichinkalarini (Lepidoptera) olib kiradilar.

A. sabulosa

Urg'ochisi. Bosh, ko'krak qafasi, mo'ylovlari va oyoqlar qora rangda bo'lib, ko'zlarning ichki chetlari deyarli parallel qorinning 1-3 bo'limlar qizil rangda, 1-bo'limning asosi qoradir. O'rta ko'krak usti notekis, mayda, turlicha kattalikdagi chuqurchalar (teshikchalar) bilan qoplangan. Ko'krak yelka bo'g'imlarida, o'rta ko'krakning yon tomonlarida hamda oraliq segmentning uch qismida zich kumushsimon-oq, tanaga yopishgan tuklar bilan qoplangan. Tana uzunligi 20-28 mm ga teng.

Erkagi. Urg'ochi rangiga o'xshaydi, ko'zlar pastga tomon keskin yaqinlashadi qorin qismining yuqorisi ko'k rangli metallsimon yaltiroq, boldirlar va panjasi ko'proq och jigarrang ko'rinishga ega. Ko'krakning yon tomonlari zich, tanaga yopishgan tuklar bilan qoplangan. Tana uzunligi 17-23 mm ga teng.

Bioekologiyasi: Tog' va tekisliklarda, cho'l zonasida va Farg'ona vodiysida va vohalarlarda hamda tog' hududlarida uchraydi. Urg'ochilar bir katakchali uya qurib, o'ljasi kapalaklarning lichinkalari (Lepidoptera: Noctuidae, Geometridae, Limantriidae, Pieridae, Notodontidae va boshqalar) hisoblanadi. Uyasini ov qilishdan oldin quradi. Uyasidagi katakchaga hasharot lichinkalarini 1-2 tasini g'amlaydi. Voyaga yetganlari turli o'simlik nektarlari bilan oziqlanadi[3].

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Казенас В.Л. Роющие осы (Тип Членистоногие, класс Насекомые). Серия «Животные Казахстана в фотографиях». Алматы, 2013. – 160 с.
2. Казенас В.Л. Роющие осы (Hymenoptera, Sphecidae) Казахстана. (Подсемейство. Ampulicinae, Sphecinae). КазгосИНТИ. – Алма-Аты, 1998. № 1. – 377 с.
3. Казенас В.Л. Роющие осы (Hymenoptera, Sphecidae). Общая характеристика семейства. Подсемейства Ampulicinae, Sphecinae. // – Алматы, 1998. – №9. – 285 с.